SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
BUDAPEST, HŐSÖK TERE
KURÁTOR · DÁGI MARIANNA
NYITVA · 2011. SZEPTEMBER 6. – NOVEMBER 27.
FELELŐS KIADÓ · DR. BAÁN LÁSZLÓ
TERV · BÁRD JOHANNA
FÉNYKÉPEK · MÁTYUS LÁSZLÓ
NYOMTATÁS · MESTER NYOMDA

AZ ÉVSZAK MŰTÁRGYA

2011. TAVASZ NYÁR ŐSZ TÉL

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM – ANTIK GYŰJTEMÉNY

KULTÚRÁK ÖLELKEZÉSE

Az európai kultúra meghatározó hagyományai közé tartozik az egyszerűsítve görög-rómainak nevezett kultúra. Sokféle hagyatékán túl van egy egészében alapvető fontosságú öröksége is: az eddig ismert ókori kultúrák között egyedülálló tulajdonsága, nyitottsága a vele gyakran harcban álló, politikailag, nyelvileg különböző népek életformája, szokásai, művészete, tudománya, vallási képzetei felé. Ez a nyitottság mindig gazdagodást jelentett a befogadó számára, gyakran segítette saját mondanivalójának formába öntéséhez, tudatosításához, nem egyszer annak mélyebb megértéséhez. Kiemelkedő tanúságát nyújtja ennek az etruszk kultúra. A főleg a Tiberis és Arno folyók által közbezárt Toscana területén virágzó, de északon a Pó-vidék, délen Campania felé is kiterjedő kultúrának az európaiságot meghatározó jelentőségére az Itália egyesítése után, majd a 20. század elején előkerült emlékei hívták fel széles körben a figyelmet.

Az antikvitás tárgyi emlékanyagából kiemelkednek az agyagedények, az antik kerámia emlékei. Nem mintha művészi vagy másfajta jelentőségük a márványszobrok, a bronzművesség vagy az ötvösség emlékei fölé emelné őket, hanem pusztán gyakorlati szempontból: anyaguk szívóssága, olcsóságuk, számtalan használati területük okán nagy mennyiségben készültek és kerültek elő a kutatások során. Az Antik Gyűjteményben őrzött anyagukból került kiválasztásra a kultúrák egymásra hatásának három jellegzetes példája.

Az etruszkok iránti érdeklődés középpontjában sokáig az etnikai eredetükről szóló ellentmondásos antik és modern elméletek álltak. Kultúra és etnikum szétválaszthatóságának és szétválásának számos példáján okulva, az érdeklődés fő tárgya újabban az lett: mikortól beszélhetünk etruszk kultúráról és milyen tényezőknek volt alapvető szerepe létrejöttében. Ma úgy tűnik, hogy az őskor óta betelepült területén, amelyre közvetve vagy közvetlenül a Keleti Alpok és a Kárpát-medence vidékéről is érkeztek hatások, ezeknek befogadásával és helyi hagyományok változó formában való továbbélésével gazdagodva a Kr. e. 8. században alakult ki egy új kultúra, amelyet etruszknak nevezhetünk. Minden jel arra mutat, hogy a rövid idő múlva a városszerű központok kialakulásához vezető fordulat két vezető indítéka a fóniciai és a görög kultúrával való intenzív kapcsolatok létrejötte volt. A két nép hajósai, elsősorban fém-lelőhelyek keresése, de kereskedelmi és politikai indítékok, nem utolsó sorban pedig a felfedező kíváncsiság ösztönzésére szálltak tengerre, és indultak el Nyugat felé egészen a Gibraltári-szorosig, sőt távolabbra is vezető útjaikra.

Különlegesen gazdagok voltak számos ércfajtában a toscanai hegyek, valamint — talán elsősorban — Szardínia lelőhelyei. Útjaik számos állomásán alapítottak kikötésre alkalmas települést, de a toszkán part lakói elég erősek voltak ennek megakadályozására. Kölcsönösek voltak viszont az érdekeik az árucserében. A 8. sz. elejétől áramlottak a leletek tanúsága szerint fóniciai és általuk közvetített, valamint egyre nagyobb tömegben görög termékek jelentős részben Szardínián keresztül a most már Etruriának nevezhető területre, ahol lelkes érdeklődésre találtak nemcsak a kézművesség-művészet addig ismeretlen fajtái, de az általuk közvetített életformák is. Az új kultúra kialakulásában szinte törvényszerűen szerepet játszott a kereskedők-hajósok némelyikének betelepülése. És a vegyes házasságok létrejöttek a kézművességek számos műfajában is. Görög név-szignaturával találkozunk etruszk műveken a 7. század elejétől, és már a 8. század második felétől feltűnnek olyan mesterművek, amelyeknek formája a prae-etruszk helyi kultúrára vezethető vissza, díszítésük pedig görög kézről tanúskodik. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy nyersanyagban a fóniciai és görög kereskedők, művészetben az etruszkok lettek gazdagabbak, anélkül azonban, hogy ez a gazdagodás teljesen egyoldalú lett volna: erről tanúskodnak a görög lelőhelyeken, főleg szentélyekben talált etruszk tárgyak, de az írott források is nem egyszer említik a görögök közt népszerűvé vált etruszk tárgytípusokat. Hasonlóképpen az etruszkok is csak annak az átvételére és utánzására éreztek kedvet, amit a maguk kultúrájába szervesen beilleszkedőnek, vagy a maguk világképét — olykor némi változtatással — gazdagabb formában megfogalmazónak éreztek.

A fóniciaiak szerepe az etruszk kultúra kialakulása és első virágzása idején (8-6. sz.) elsősorban a közvetítés volt: a nagy közel-keleti kultúrák vívmányait eredetiben vagy a maguk mestereinek feldolgozásában ők terjesztették el az egész Mediterráneumban. A kapott fémekért anyagukban és formájukban addig ismeretlen luxustárgyakat kínáltak, a kialakuló etruszk elit körében is keresettek voltak jórészt ciprusi műhelyeikben készült domborműves díszítésű fémedényeik. Kerámiát jóformán csak házi használatra készítettek, a vázák durva felületét nem díszítették, de jellegzetes formáikat nyugati településeiken is utánozták. Ilyen volt a kiállított kancsó, amely a 7. sz. második felében (mikor az anyaországot a perzsák elfoglalták) önálló birodalommá vált Karthágóban készült. Az etruszkok ekkor baráti-szövetségi viszonyban voltak Karthágóval, kerámiájukat is utánozták, csak sokkal igényesebb kivitelben: a 7. sz. második negyedétől készített bronzutánzó, spanyol eredetű szóval bucchero-nak nevezett technikával. A szürkére égetett, fényes fekete felületű bucchero-kerámia az etruszkok egyetlen olyan edény-fajtája, amely a görögökkel versenyezve az egész Mediterráneumban keresett volt. Valószínű, hogy a kiállított kancsó, amely a fóniciai mintaképet görög vonásokkal elegyítette, az etruszkok egyik campaniai műhelyében készült.

A 7. századot a Mediterráneum orientalizáló korszakának is nevezik, mert kultúráiban jelentős mintaadó szerepük volt a közel-keleti kultúráknak. Ennek tanúja a széltében elterjedt korinthosi görög kerámia keleti ösztönzésű állatfrízekkel való díszítése. A bemutatott váza, modern elnevezésével gömbaryballos formája Korinthosban alakult ki, és 625-550 között volt rendkívül népszerű illatszeres edény (a kiállított példány a nagy hatású ún. Szfinx-festő műve). A fóniciai típusú edényekkel ellentétben a korinthosiakat széltében utánozták Itáliában, de elsősorban etruszk műhelyekben készültek ezerszámra a korinthizáló kerámia változatos formái, jó részük, mint a kiállított aryballos mutatja, formájában is pontos utánzata volt görög mintaképeinek. Az edényke az etruszko-korinthosi vázák egyik fő műhelyében, Vulciban készült, mesterét egyik kedvenc díszítő motívumáról a Szembenéző Oroszlánok festője néven említik. Bármilyen szoros volt a kapcsolat a korinthosi vázák és etruszk utánzataik között, történetüket a két kultúra belső viszonyai határozták meg: a Szfinx-festő aryballosa 600 körül készült, Etruriában a vázaformát ismerték ugyan, de csak jó 30-40 év múlva vált népszerűvé, akkor viszont szinte egyeduralkodóvá vált az etruszko-korinthosi kerámiában, nyilvánvalóan új helyi szokások hatására. A forma a 6. század közepén nagyjából egy időben tűnt el Korinthosban és Etruriában.

A 6. század második felében a korinthosi kerámia vezető szerepét a nyugati Mediterráneumban az athéni műhelyek feketealakos produkciója vette át. Etruriában a század harmadik negyedében a perzsák elől nyugatra menekülő keleti görögök kerámiája is népszerű, és lelkesen utánzott volt, de már a század közepétől az athéni műhelyek mesterművei tűntek föl etruszk lelőhelyeken, az 525-475 közötti fél században pedig messze a legkedveltebb volt az athéni feketealakos áru, amelynek néhány nagy műhelye kimutathatóan etruszk vásárlóinak kedve szerint dolgozott — ami sokkal inkább etruszk vázaformák utánzását jelenti, mint az ábrázolások kiválasztását. Hogy a nyitottság mennyire nem a sajátos helyi hagyományok és igények rovására érvényesül, annak jellemző példája, hogy az athéni feketealakos vázafestészet uralkodó importja ellenére az etruszk műhelyekben csak szórványosan és vonakodva használták a feketealakos díszítésmódot, technikáját alig követték, legföljebb másod-, harmadrendű mesterek (az egyetlen kivétel a félig-meddig atticizáló Micali-festő, akinek két műve az állandó kiállításon látható). Ezt a helyzetet példázza a kiállított feketealakos díszítésű váza-pár, a konvencionális modern nevén olpénak nevezett kancsó-forma athéni típusának két képviselője. A kissé sérült athéni példány, rajta a Minós krétai bikáját megfékező Héraklés alakjával, a 6. század végén népszerű ifjú, a későbbi sikeres hadvezér nevét dicsőítő vázákról elnevezett Leagros-csoportba sorolt, egy athéni vázájáról Napkelte-festőnek nevezett mester műve. A vázaformának ezt a változatát és az ábrázolás fölötti teret díszítő motívumok sorát utánzó, valamivel későbbi, 480-470 körüli etruszk olpé, két táncoló ifjú alakjával az ekkor már eltűnőben levő vázatípusnak nem a régi nagy déli műhelyek egyikében, hanem Chiusi és Orvieto táján silány rajztudással díszített példánya. Az Athénban akkor már régóta uralkodó vörösalakos díszítéstechnikát még ennél is jóval később, csak az 5. század vége felé vették át Etruriában.

A saját hagyományaiba zárkózó kultúra előbb-utóbb elmaradottá dermed, mert új világhelyzetek által felvetett kérdésekre nem keres új választ; a nyitott kultúra az önismeret tudatosságával igyekszik minden jelentős újnak elébe menni, a múltból és jelenből szabadon merítve ennek eszközeit, terméketlen utánzás helyett szervesen beépítve őket a maga egyedülállóként megőrzött kulturális világába.

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY